

XVIII
a m ž i a u s
studijos

7

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Giminė. Bendrija. Grupotė

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

7

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Giminė. Bendrija. Grupotė

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2021

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2021

© Straipsnių autoriai, 2021

© Lietuvos istorijos institutas, 2021

ISBN 978-609-8314-04-5

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 12

KLIENTAI. BIČIULIAI. POLITIKAI

Gintautas Sliesoriūnas

Jonušas Antanas Višnioveckis apie motinos, brolio ir savo politinių akcijų motyvus (1700–1707 m.) . . . 18
Janusz Antoni Wiśniowiecki on the Motives of Political Actions by his Mother, Brother and his Own (1700–1707). *Summary* . . . 32

Mindaugas Šapoka, Vilija Gerulaitienė

Lietuvos didžiojo etmono Liudviko Pociėjaus planas pašalinti iš sosto Augustą II 1714 metais: tarp tikrovės ir fikcijos . . . 34
The Plan of Lithuanian Great Hetman Ludwik Pocij to Dethrone Augustus II in 1714: Between Reality and Fiction. *Summary* . . . 53

Андрэй Мацук

Планы магнатских группировок на избирательные кампании в правление Августа III . . . 54
Didikų grupuočių rinkiminių kampanijų planai valdant Augustui III. *Santrauka* . . . 71

Arnaud Parent

Prancūzų slaptoji misija Abiejų Tautų Respublikoje: barono Antoine'o-Charles'io de Vioménilio vaidmuo Baro konfederacijoje 1771–1772 m. . . . 72
French Secret Mission in the Polish-Lithuanian Commonwealth: the Role of Baron Antoine-Charles de Vioménil in the Bar Confederacy in 1771–1772. *Summary* . . . 96

Вадим Аниперков

«Наш партизан»: личность и служебная карьера Шимона Коссаковского в свете российской дипломатической и военной корреспонденции (1790–1794 гг.) . . . 97
„Mūsų partizanas“: Simono Kosakovskio asmenybė ir karjera 1790–1794 m. Rusijos diplomatinės ir karinės korespondencijos šviesoje. *Santrauka* . . . 156

Dariusz Rolnik

Adam Chmara, ostatni wojewoda miński, i jego relacje z Sapiehami. Klient, przyjaciel, polityk – o genezie sojuszy oraz przyjaźniach politycznych w czasach stanisławowskich uwag kilka . . . 157

Klientas, bičiulis, politikas. Paskutinis Minsko vaivada Adomas Chmara ir jo santykiai su Sapiegomis. Keletas pastabų apie politinių grupuočių ir sąjungų genėžę Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu. *Santrauka* . . . 168

TIKINČIŪJŲ BENDRUOMENĖS

Vytautas Smilgevičius

Raguvos parapijos demografiniai aspektai 1700–1800 metais . . . 170

Demographic Aspects of Raguva Parish in 1700–1800. *Summary* . . . 198

Karolis Tumelis

Pavojingi ryšiai? Nesusituokusių vyrų ir moterų santykiai Lietuvos katalikiškuose bažnytiniuose teismuose XVIII a. . . . 199

Dangerous Liaisons? Informal Relations between Unmarried Persons and their Treatment in the Eighteenth Century Lithuanian Catholic Ecclesiastical Courts. *Summary* . . . 223

Ugnė Jonaitytė

Nesantuokinių vaikų motinos Vilniaus dekanate XVIII a.: socialinis statusas ir geografinė kilmė . . . 225

Mothers of Illegitimate Children in the Eighteenth Century Vilnius Deanery: Social Status and Geographical Origin. *Summary* . . . 245

Jan Bulak

Stan parafii diecezji żmudzkiej w świetle raportu do Justickolegium

z 1798 roku . . . 246

Žemaitijos vyskupijos parapijų būklė 1798 metų raporto

Justickolegijai šviesoje. *Santrauka* . . . 263

SOCIALINIAI RYŠIAI. ŠALTINIAI IR TYRIMAI

Janina Kamińska

Wspólnota profesorów Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego

1781–1794 . . . 266

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiosios mokyklos profesorių bendrija

1781–1794 metais. *Santrauka* . . . 278

Ewa Kula

Źródła do badań nad zbiorowością nauczycieli Komisji Edukacji Narodowej w zbiorach rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego . . . 279

Šaltiniai Tautinės edukacinės komisijos mokytojų bendruomenei tirti Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių fonduose. *Santrauka* . . . 292

Robertas Jurgaitis

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzuliantų integracijos problemos XVIII a.: Smolensko vaivadijos atvejis . . . 293

Problems of Integration of Exiles in the Eighteenth-Century Grand Duchy of Lithuania: the Case of Smolensk Voivodeship. *Summary* . . . 310

Rugilė Pangonytė

Juozapato Mykolo Karpio karjeros pradžia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio Karolio Stanislovo Radvilos aplinkoje . . . 312

The Beginning of Juozapas Mykolas Karpis' Career in the Circle of Karolis Stanislovas Radvila, the Chancellor of the Grand Duchy of Lithuania. *Summary* . . . 327

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Andrzej Stroynowski. Obrady sejmu grodzieńskiego 1784 roku. Studium z dziejów kultury parlamentarnej. *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 330

Asmenvardžių rodyklė . . . 338

Vietafordžių rodyklė . . . 353

LIETUVOS DIDŽIOJO ETMONO LIUDVIKO POCIEJAUS PLANAS PAŠALINTI IŠ SOSTO AUGUSTĄ II 1714 M.: TARP TIKROVĖS IR FIKCIJOS

MINDAUGAS ŠAPOKA, VILIJA GERULAITIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Anotacija. Straipsnyje aptariamas istoriografijoje žinomas, bet mažai dėmesio sulaukęs Lietuvos didžiojo etmono Liudviko Pociėjaus (*Ludwik Konstanty Pociej*, 1664–1730 m.) planas pašalinti Lenkijos karalių ir Lietuvos didįjį kunigaikštį Augustą II (1697–1733 m.) iš sosto. Stengiamasi atsakyti į klausimą, ar tikrai toks planas egzistavo. Pagrindinis dėmesys skiriamas svarbiausiam šio sąmokslų dokumentui – instrukcijai, kurią, esą, parengė L. Pociėjus ir davė savo pasiuntiniams, vykusiems pas Rusijos carą Petrą I (1682–1725 m.). Minėta instrukcija publikuojama straipsnio priede.

Reikšminiai žodžiai: Augustas II, Liudvikas Pociėjus, Didysis Šiaurės karas, Kazimieras Oginskis.

Saksonijos valstybės archyvo padalinyje Dresdeno centriniame valstybės archyve saugomas intriguojantis dokumentas antrašte *Extract, was ungefehr des Oginski undt Novozilski Instruction am Czaarisch[en] Hoffe gewesen seyn soll* (Ištrauka to, kokia maždaug turėjusi būti Oginskio ir Novoselskio instrukcija caro dvere, 10026 Slaptasis kabinetas, Loc. 3384/4, k. 50–51, taip pat žr. straipsnio priedą)¹. Pirmasis šios instrukcijos punktas įpareigojo pasiuntinius Kazimierą Dominyką Oginskį (*Kazimierz Dominik Ogiński*) ir Antaną Novoselskį (*Antoni Nowosielski*) pranešti carui, kad Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Augustas II planuoja tapti „suverenu“ Abiejų Tautų Respublikoje (toliau – Respublika) bei jau sudarė sąjungą su Brandenburgu-Prūsija, Hanoverio elektoratu ir Hesės-Kaselio kunigaikštyste. Tokie Augusto II veiksmai turėtų kelti nerimą Rusijos carui Petru I, nes toks aljansas galėtų būti naudingas Švedijai, su kuria vis dar vyko Didysis Šiaurės karas (1700–1721 m.)².

1 Prie šio straipsnio pasirodymo prisidėjo daug žmonių. Visų pirma dėkoju savo kolegei Vilijai Gerulaitienei, kuri transkribavo ir išvertė priede pateiktą dokumentą. Dėl atskirų vietų vertimo konsultavo dr. Vytautas Volungevičius ir prof. Michalas Zwierzykowski, kuris, be kita ko, padėjo gauti šio dokumento skaitmeninį vaizdą.

2 Karas prasidėjo 1700 m., kai Danijos–Norvegijos, Saksonijos ir Rusijos koalicija užpuolė Švediją. Prie sąjungininkų 1704 m. oficialiai prisijungė Respublika. Karas sąjungininkams klostėsi nesėkmingai iki pat 1709 m., kai Švedijos kariuomenės vykdytas Rusijos puolimas pasibaigė nesėkme ir pralaimėjimu prie Poltavos. 1710 m. Švedija prarado Livoniją ir Estiją, o 1711 m. karas persikėlė į Švedijai priklausančią Pomeraniją. 1713 m. į karą netiesiogiai įsijungė Brandenburgas-Prūsija, kuri su Rusijos

Todėl antruoju instrukcijos punktu buvo prašoma caro pagalbos nuversti Augustą II nuo sosto. Trečiasis punktas numatė pagalbinės Rusijos kariuomenės įvedimo į Respubliką tvarką. Kariuomenė turėjo įsiveržti dviem kolonomis. Norint nesukelti įtarimo, pirmoji kariuomenės grupė turėjo įžengti neva ginti velionio Kuršo kunigaikščio našlės interesų³. Antrosios kariuomenės dalies atžygiavimo pretekstas turėjo būti caro pretenzijos Gdansko (Dancigo) miestui⁴. Ketvirtas instrukcijos punktas numatė tolimesnius sukilimo veiksmus. Didieji etmonai (Lenkijoje – Adamas Seniavskis, Lietuvoje – Liudvikas Pociėjus) privalėjo sušaukti bajoriją, kuri turėjo griebtis ginklų prieš saksų kariuomenę, o bajoriją turėjo paremti jau įvesta Rusijos kariuomenė. Penktajame punkte buvo nurodyta carui pranešti, kad prie sukilimo prisidės ir Babruisko seniūnas Jonas Kazimieras Sapiega (*Jan Kazimierz Sapieha*), kuris suformuos sau ištikimus karinius dalinius ir užtikrins totorių paramą. Caro dar buvo prašoma 200 tūkst. talerių piniginių subsidijos, o mainais į paramą buvo žadama, kad Respublika atsisakysianti savo teisių į Kuršo kunigaikštystę caro naudai. Caras taip pat galėsias pasodinti į Lenkijos sostą tokį karalių, kokį norėsias. Naujasis karalius dėl sąjungos su Rusija sustiprinimo turėsias vesti vieną iš caro giminaičių.

Šis dokumentas istoriografijoje yra žinomas. Jį apibūdino vienas žymiausių senosios Respublikos lenkų istorikų, vadinamųjų saksų laikų (1697–1763 m.) žinovas Józefas Andrzejus Gierowski savo knygoje, skirtoje Respublikos ir Prancūzijos diplomatiniais santykiams. Pasak jo, Saksonijos kariuomenės įvedimas į Respubliką 1713 m. pabaigoje sustiprino magnatų ir bajorijos opozicines nuotaikas karaliaus atžvilgiu⁵. Respublikos visuomenė bijojo, kad karalius, pasinaudodamas

---

pritarimu sekvestravo Švedijai priklausiusį Ščecino miestą Pamaryje. Tais pačiais metais Rusija pradėjo Suomijos, kuri taip pat priklausė Švedijai, puolimą. Nepaisant šių sąjungininkų pergalių, Augustas II kare nieko nelaimėjo, o Rusijos įtaka Respublikoje išaugo ir ėmė varžyti Lenkijos karaliaus sprendimų laisvę. Ypač sparčiai Rusijos įtaka Respublikos vidaus gyvenime išaugo 1706–1709 m., kai Augustas II buvo priverstas atsakyti Lenkijos karaliaus sosto, į kurį dėl Švedijos karinių pergalių atsisėdo Švedijos statytinis Stanislovas Leščinskis. Todėl 1713–1714 m. Augustas II ėmė intensyviai ieškoti būdų, kaip nusikratyti išaugusios Rusijos įtakos. Kaip Saksonijos elektorius, jis ėmė derėtis dėl draugystės sutarties su Prancūzija, kuri tuo metu buvo palankiai nusiteikusi Švedijos atžvilgiu, rėmė ją piniginėmis subsidijomis bei aktyviai ieškojo galimybių sudaryti prieš Rusiją nukreiptą sąjungą su Krymo totoriais ir turkais. Rusams šios saksų diplomatų pastangos nebuvo paslaptis.

3 1710 m. birželio mėnesį buvo sutarta dėl vedybų tarp Petro I dukterėčios Anos ir Kuršo kunigaikščio Frydricho Vilhelmo. Pastarasis manė, kad per šias vedybas gali tapti visos Livonijos, kurią Rusijos kariuomenė užėmė 1710 m., valdytoju. Šiems planams nebuvo lemta išsipildyti, nes 1711 m. sausį, keli mėnesiai po santuokos, Frydrichas Vilhelmas mirė pakeliui iš Sankt Peterburgo į Kuršo kunigaikštystę. Kunigaikštystės valdymas perėjo į Anos rankas. Rusijos kunigaikštienė teritoriją valdė kelis dešimtmečius.

4 Petras I oficialiai reiškė pinigines pretenzijas Gdansko miestui dėl to, kad šis buvo Respublikos dalis, bet niekuo neprisidėjo prie bendros kovos prieš Švediją.

5 Saksonijos kariuomenė buvo įvesta į Respubliką siekiant palengvinti Saksonijos finansinę padėtį, taip pat ji turėjo tapti svertu, padėsiančiu Augustui II įgyvendinti jo planuojamas Respublikos santvarkos reformas. Respublikos visuomenei Augustas II paaiškino, kad daugiau negu 25 tūkst. saksų kariuomenę įveda dėl jos pačios saugumo. Esą, Lenkijos ir Lietuvos kariuomenės yra silpnos ir galimo turkų puolimo atveju negalėsiančios apginti krašto. Nors Respublikos ir Osmanų imperijos taika buvo atnaujinta 1714 m. gegužės mėnesį, karalius savo kariuomenės iš Respublikos neišvedė.

savo kariuomene, gali įvykdyti valstybinės santvarkos perversmą ir įvesti absoliutinę monarchiją. Šiai opozicijai vadovavo du didieji etmonai: Lenkijoje – A. Seniavskis, o Lietuvoje – L. Pociėjus. Abu etmonai nusprendė diskredituoti Augustą II caro akyse. A. Seniavskis kreipėsi į Rusijos kariuomenės feldmaršalą Borisą Šeremetjevą, pranešdamas, kad Lenkijos karalius nori sudaryti prieš carą nukreiptą sąjungą su Brandenburgu-Prūsija ir Hanoverio elektoratu. A. Seniavskis pridūrė, kad Lenkijos kariuomenė liksianti ištikima Rusijos sąjungininke ir lauksianti karinės Rusijos pagalbos. L. Pociėjus, J. Gierowskio žodžiais tariant, nuėjo dar toliau. Bijodamas netekti etmono posto, jis išsiuntė į Sankt Peterburgą du pasiuntinius – K. Oginskį⁶ ir A. Novoselskį⁷. Pastarieji specialioje audiencijoje paprašė caro pagalbos nuverčiant iš sosto Augustą II. Petro I reakcija neva buvusi palanki ir jis pažadėjęs atsiųsti 15 tūkst. karių į pagalbą, jeigu jos reiktų⁸.

Kitas saksų laikotarpio tyrinėtojas Józefas Feldmanas taip pat naudojosi šiuo dokumentu. Pasak šio lenkų istoriko, „apgailėtinas rusų tarnas“⁹ L. Pociėjus išsiuntė pas carą du pasiuntinius – K. Oginskį ir Karpį¹⁰. Jų pasiuntinybės tikslas buvo informuoti carą apie slaptus Augusto II planus. Karalius, esą, planuojąs įvesti absoliutinę monarchiją ir sudaryti atskirą taiką su švedais. Lietuviai audiencijoje iš karto pasiūlė ir veiksmų planą: Rusijos kariuomenė turėtų įžengti dviem kolonomis, o etmonai turį sušaukti bajoriją prie ginklų. Vėliau bajorija ir Rusijos kariuomenė turinčios susijungti ir pašalinti Augustą II iš sosto¹¹. Vis dėlto abu istorikai nenurodo, kada tiksliai pasiuntinybė įvyko, bet iš jų atpasakojamų įvykių galima suprasti, kad tai galėjo būti 1714 m. balandžio mėnesį, kai Vilniuje posėdžiavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas¹². Pasak J. Gierowskio, Augusto II dvaras iš pradžių nesuorientavo, kokį pavojų jiems

6 Trakų vaivada Kazimieras Oginskis buvo Lietuvos didžiojo etmono Liudviko Pociėjaus pusbrolis. Apie K. Oginskio svarbą Pociėjų ir Oginskių klane ir jo politinį vaidmenį žr.: Mindaugas Šapoka, *Warfare, Loyalty and Rebellion: The Grand Duchy of Lithuania and the Great Northern War, 1709–17*, London, New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018, p. 75–76; K. Oginskio biografiją žr. Teresa Zielińska, Ogiński Kazimierz Dominik, in: *Polski Słownik Biograficzny* (toliau – *PSB*), t. XXIII, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1978, p. 615–617.

7 Istoriografijoje įsitvirtinęs požiūris, kad tai buvo Antanas Novoselskis – Naugarduko kaštelionas, žr. Andrzej Sowa, Nowosielski Antoni, in: *PSB*, t. XXIII, p. 380.

8 Józef Gierowski, *Traktat Przyjaźni Polski z Francją*, Warszawa: Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1965, p. 104–106.

9 Józef Feldman, *Polska a sprawa Wschodnia*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1926, p. 8.

10 Veikiausiai tai buvo Jonas Zigmantas Karpis (*Jan Zygmunt Karp*), plg. jo ir Juozapo Mykolo Karpio (*Józef Michał Karp*) biografijas: Paweł Stok, Karp Jan Zygmunt, in: *PSB*, t. XII, p. 93–94; Józef Gierowski, Karp Józef Michał, in: *PSB*, t. XII, p. 94–95.

11 Išnaša rodo, kad J. Feldmanas naudojosi šiame straipsnyje publikuojamu šaltiniu, tiesa, neaišku, kodėl istorikas rašė, kad į pasiuntinybę pas carą vyko K. Oginskis ir „kažkoks“ Karpis, žr. Józef Feldman, Geneza konfederacji tarnogrodzkiej, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1928, t. 42, p. 514.

12 Józef Gierowski, *Traktat Przyjaźni*, p. 105–106. Tiesa, išnašoje J. Feldmanas pasiuntinybės instrukciją datavo 1715 m. pradžia, žr. Józef Feldman, *Geneza konfederacji tarnogrodzkiej*, p. 514.

kelia L. Pociėjus ir jo nusiųsta misija. K. Oginskio kelionė į Sankt Peterburgą buvo siejama su norais gauti pensiją iš Rusijos išdo ar L. Pociėjaus vykdomais monetų padirbinėjimais. Visas reikalo rimtumas paaiškėjo 1714 m. rugpjūčio mėnesį, kai buvo perimti K. Oginskio laišakai carui, kuriuose jis Lietuvos ir L. Pociėjaus vardu kvietė Petrą I pašalinti Augustą II iš sosto ir į jį pasodinti caro sūnų Aleksejų Petrovičių. Saksų pareigūnai, sužinoję apie laiškų turinį, pareiškė griežtą protestą Aleksejui Daškovui, caro pasiuntiniui Respublikoje, ir pareikalavo šį pasiaiškinti¹³. Pasak J. Feldmano, nors Augusto II dvaras ir žinojo apie visas šias machinacijas, tačiau buvo bejėgis ką nors padaryti, nes greta etmonų konspiracijos su Rusija kraštui vis dar grėsė Stanislovo Leščinskio šalininkų perversmas. Į Augusto II diplomatų prašymus išduoti K. Oginskį ir J. Z. Karpį kaip karaliaus išdavikus, caro administracija atsakė, kad jie niekuo nenusikalte, nes jokio sąmokslu prieš Augustą II nerengė, o į Sankt Peterburgą atvykę tik asmeniniais tikslais¹⁴.

Jeigu minėta instrukcija yra tikra, o Augusto II pašalinimo iš sosto planas tikrai egzistavo, tai keista, jog apie šį planą tiek mažai žinoma. Taip pat stebina ir gana švelni Augusto II reakcija bei elgesys su sąmokslu kaltininku L. Pociėjumi ir jo organizuotos misijos pas carą dalyviais. Jeigu planas buvo tikras, kodėl jis nesukėlė didelio atgarsio tarp amžininkų? Visa tai verčia įdėmiau pažvelgti į šios diplomatinės misijos pas carą organizavimo aplinkybes ir detaliau panagrinėti, koks buvo tikrasis misijos tikslas ir eiga. Ar tikrai norėta paruošti dirvą sąmokslui prieš Augustą II? O gal saksų dvaras pasinaudojo misijos faktu regždamas savo politines provokacijas? Galbūt instrukcija yra falsifikatas, sukurtas L. Pociėjaus priešininkų, norėjusių diskredituoti Lietuvos didįjį etmoną valdovo ir caro akyse?

K. Oginskio diplomatinės misijos pradžią galima sieti su 1713 m. gruodžio mėnesio pradžioje L. Pociėjaus parašytu laišku Petru I. Laiške Lietuvos didysis etmonas rašė:

Z powziętą wiadomością ze JmPan Wda Trocki iedzie do WCM do Peterburga y ia moią należytą maiestatowi WCM przesyłam obserwancyą rekurs czyniąc abys WCM w tym ze mie respekcie swoim panskim iako y przedtym fovere racył y dawał mi należytą protekcyą. Abym iako to zawsze wyznawam zem iest in praesenti ministerio kreatura Waszey Carskiew Msci tak mogł wyznawac zaszczyt protekcyi y pomocy Jego Panskiew y in teressach moich de reliquo JmPan Wda trocki refferuie obszerniey WCM.

(Gavus žinią, kad Jo Malonybė ponas Trakų vaivada vyksta pas Jūsų Carišką Malonybę į Peterburgą, ir aš atiduodu Jūsų Cariškai Malonybei pagarbą, prašydamas, kad Jūsų Cariška Malonybė mane savo poniškoje

13 Józef Gierowski, *Traktat Przyjaźni*, p. 106–107.

14 Józef Feldman, *Geneza konfederacji tarnogrodzkiej*, p. 516–517.

malonėje kaip ir anksčiau išlaikytumėte ir suteiktumėte man tinkamą protekciją. Visuomet pripažinau, kad eidamas dabartines pareigas esu Jūsų Cariškos Malonybės statytinis, tad man būtų garbė gauti Jūsų poniškąją protekciją ir pagalbą mano reikaluose. Kitką Jūsų Cariškai Malonybei išsamiau papasakos Jo Malonybė ponas Trakų vaivada.)¹⁵

Sprendimą parašyti tokį laišką lėmė daugelis priežasčių. Tai nebuvo vien baimė, kad Augustas II gali įvykdyti absoliutizmo perversmą Respublikoje, nors nėra abejonės, kad tai galėjo turėti tam tikrą vaidmenį. Nors Saksonijos kariuomenės įvedimas tarp bajorijos sukėlė įtarimų, kad Augustas II gali pasinaudoti savo kariuomene ir įvykdyti Respublikos santvarkos perversmą, iš tikrųjų, kaip rodo istorikų tyrimai, karaliaus tikslai buvo kur kas kuklesni. Augustas II veikiausiai būtų pasitenkinęs karaliaus ir Senato tarybų galių padidiniu, savo sūnaus išrinkimu įpėdiniu pačiam esant gyvam, taip pat tam tikromis finansinėmis išdo reformomis¹⁶. Ne ką mažesnę vaidmenį L. Pociejaus sprendime kreiptis į carą turėjo ir vidinės Lietuvos politikos problemos. L. Pociejus nerimavo dėl buvusio Lietuvos didžiojo etmono iš Stanislovo Leščinskio nominacijos Jono Kazimiero Sapiegos sugrįžimo į Respubliką. Buvęs etmonas buvo maloniai priimtas Augusto II ir L. Pociejus ėmė bijoti, kad karalius gali sugalvoti būdą, kaip atimti iš jo didžiojo etmono urėdą ir jį atiduoti J. K. Sapiegai. Nerimą kėlė ir kitų L. Pociejaus politinių vidaus priešininkų – Lietuvos lauko etmono Stanislovo Denhofo ir Lietuvos pakanclerio Kazimiero Čartoriskio (*Kazimierz Czartoryski*) priešiška veikla. L. Pociejus taip pat nesutarė su Lietuvos Katalikų Bažnyčios administracija dėl bažnytinių valdų apmokestinimo kariuomenei. Galiausiai visas vidinės politikos problemas karūnavo Saksonijos kariuomenės įvedimas 1713 m. pabaigoje ir Lietuvos bajorijos raginimai L. Pociejui ginti ją nuo neteisėtų kontribucijų saksų kariuomenei išlaikyti. Tokias kontribucijas galėjo paskirti tik Seimas, kurį Augustas II atsisakė sušaukti¹⁷.

Tad sudėtingų aplinkybių spaudžiamas L. Pociejus parašė laišką carui ir, kaip atskleidžia laiško turinys, tikriausiai davė Trakų vaivada K. Oginskiui žodines instrukcijas. Pasigilinus į laiško turinį atrodytų, kad K. Oginskio sprendimas vykti pas carą buvo priimtas nepriklausomai nuo L. Pociejaus, bet negalima vienareikšmiškai pasakyti, ar tai tiesa. Yra žinoma, kad 1713 m. viduryje K. Oginskis bandė prašyti kompensacijos už nuostolius, patirtus savo valdose karo metu, tiesa,

15 1712 m. gruodžio 11 d. L. Pociejaus laiškas Petruui I, Российский государственный архив древних актов (toliau – РГАДА), f. 79, ap. I, 1713 metai, b. 7, l. 2.

16 Józef Gierowski, *W cieniu Ligi Północnej*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971, p. 106–10, Jacek Staszewski, Pomysły reformatorskie czasów Augusta II, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1975, t. 82, p. 750–761.

17 Mindaugas Šapoka, *op. cit.*, p. 103–127, 139–141.

atrodo, kad nesėkmingai¹⁸. Bet kuriuo atveju, jeigu L. Pociėjus planavo sąmokslą prieš valdovą, K. Oginskio kelionė į Sankt Peterburgą neturėjo sukelti didelių įtarimų ir buvo puiki priedanga.

Nėra jokių dokumentinių įrodymų apie tai, ką K. Oginskis turėjo perduoti carui nuo L. Pociėjaus, bet pats žodinės instrukcijos faktas prieštarauja straipsnio priede skelbiamam dokumentui, kuris rodytų, kad buvo ir rašytinė instrukcija. Galima įtarti, kad L. Pociėjus norėjo paprašyti caro paramos tuo atveju, jeigu Augustas II būtų norėjęs pašalinti L. Pociėjų iš Lietuvos didžiojo etmono posto. Netiesioginis to įrodymas – Jono Pliaterio (*Jan Plater*) veikla Rygoje. J. Pliateris neabejotinai buvo artimas žmogus L. Pociėjui. Dar 1710 m. Rusijos kariuomenei įvykdžius Rygos apgultį, J. Pliateris buvo Lietuvos didžiojo etmono atstovas Rusijos kariuomenės stovykloje¹⁹. Vėliau J. Pliateris gavo išsamesnes instrukcijas. 1712 m. Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas suteikė jam instrukciją veikti Rygoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vardu. Daugiausia jis turėjo sergėti Lietuvos prekybinius interesus Rygoje²⁰. Nuo 1713 m. J. Pliateris savo raštus, skirtus Rusijos pareigūnams, pasirašinėjo kaip „Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės respublikos ambasadorius“, kas rodytų, kad galbūt jo misijai pritarimą buvo davęs ir Augustas II²¹.

J. Pliateris jau 1713 m. vasaros pabaigoje įspėjo Rusijos pareigūnus, kad Augustas II yra per daug gerai nusiteikęs Sapiegų atžvilgiu. Maža to, Lenkijos karalius neva galvoja atiduoti Lietuvos didžiojo etmono pareigybę J. K. Sapiegai:

Zbytnia dobroć N Krula naszego y ufnosć barzo mu szkodzi, iako y teraz chce dwor nasz kontentować Jmci Pana Pociēja (zyczliwego Rzptey sobie y sojuzkim interessom) innemi honorami a buławę chcą dać y mimo Prawa bo iuz iest Wielkim Marszałkiem bywszy marszałek Pan Sapieha, Panu Staroscie Bobruyskiemu niespodziewać się dobra iesli od Pana Pociēja odehydzie buława na co y dworowi WmPanow trzeba miec konsideracyą.

(Pernelyg didelis mūsų Šviesiausiojo karaliaus gerumas ir pasitikėjimas jam kenkia, kaip ir dabar mūsų dvaras nori Jo malonybę poną Pociėjų

18 1713 m. birželio 6 d. J. Pliaterio laiškas G. Golovkinui, ПТАДА, f. 79, ap. I, 1713 metai, b. 17, l. 6–7; 1713 m. rugpjūčio 16 d. K. Oginskio laiškas G. Golovkinui, *Ibid.*, b. 9, l. 5–7.

19 1710 m. balandžio 13 d. J. Pliaterio laiškas vienam iš Kazimiero Jono Sapiegos sūnų, Biblioteka Narodowa, rękopisy Biblioteki Ordynacji Zamojskiej, 940 (laiškai be numeracijos); 1710 m. gegužės 25 d. L. Pociėjaus laiškas K. Radvilai, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (toliau – AGAD), Archiwum Radziwiłłów (toliau – AR), V, b. 11913 (laiškai išdėlioti chronologine tvarka).

20 1711 m. spalio 27 d. L. Pociėjaus laiškas Petruui I, ПТАДА, f. 79, ap. I, 1711 metai, b. 7, l. 7; Įvairūs J. Pliaterio misijos dokumentai, *Ibid.*, 1712 metai, b. 31.

21 1713 m. balandžio 5 d. J. Pliaterio memorialas, *Ibid.*, 1713 metai, b. 17, l. 1.

(gerai nusiteikusį Respublikos ir sąjungininkų interesų atžvilgiu) patenkinti kitomis priemonėmis, o buožę atiduoti ponui Babruisko seniūnui, taip nepaisydami įstatymo, nors buvęs maršalas ponas Sapiega jau yra didysis maršalas, nereikia tikėtis gero, jeigu buožė bus atimta iš pono Pociejaus, visa tai reikėtų apsvarstyti ir Jūsų malonybių ponų dvarui.)²²

Tiesa, neatrodo, kad Rusijos pusė būtų ėmusis kokių nors veiksmų, demonstruodama paramą L. Pociėjui, o tai, matyt, pastarąjį neramino, kol galiausiai jis nusprendė per K. Oginskį perduoti savo nuogastavimus tiesiogiai Petru I. Taip pat galima įtarti, kad K. Oginskis greta L. Pociejaus prašymo padėti jam išlaikyti didžiojo etmono pareigas turėjo sužinoti, kaip caras žiūri į Saksonijos kariuomenės įvedimą į Respubliką, bei išsiaiškinti, ar įvesdamas savo kariuomenę į Respubliką Augustas II veikė su caro pritarimu.

K. Oginskis į Sankt Peterburgą veikiausiai atvyko 1714-ųjų metų pradžioje. Deja, jokių rašytinių dokumentų apie jo pokalbius su caru ar jo pareigūnais nėra žinoma. Vis dėlto galima susidaryti įspūdį, kad caras turėjo palankiai sureaguoti į L. Pociejaus išreikštus nuogastavimus ir prašymus, nes 1714 m. pavasarį Rusijos kariuomenės karininkas pavarde Ferboras buvo nusiųstas kurį laiką gyventi L. Pociejaus aplinkoje ir išsiaiškinti esamą situaciją. Raportus jis turėjo siųsti feldmaršalui B. Šeremetjevui. Nors istoriografija paprastai kalba apie kitą Rusijos kariuomenės karininką – kapitoną Goročovą, 1714 m. pabaigoje nusiųstą gyventi L. Pociejaus aplinkoje, Rusijos senųjų aktų archyve yra kapitono Ferboro laišku, rašytų iš Vilniaus 1714 m. pavasarį, santraukos²³.

1714 m. gegužės mėnesio pabaigoje Petras I prisijungė prie savo karinio laivyno ir išplaukė į Baltijos jūrą²⁴. K. Oginskis tuo metu išvyko į Lietuvą. Pakeliui kelioms savaitėms sustojo Rygoje, o Vilniuje pasirodė tik birželio mėnesio viduryje. Petras I, išvykdamas iš Sankt Peterburgo, nurodė Rygos gubernatoriui palaikyti korespondenciją su K. Oginskiu²⁵. Neaišku, kodėl K. Oginskis taip ilgai užsibuvo Rusijoje, bet, tikėtina, kad L. Pociėjū neramino tai, jog K. Oginskis negrįžta. Lietuvoje atmosfera vis labiau kaito dėl saksų kariuomenės įvedimo. Karalius įsakė bajorijai surinkti kontribucijas šiai kariuomenei išlaikyti, o tai buvo bajorijos laisvių pažeidimas, nes kontribucijos galėjo būti patvirtintos tik Seime, o šį Augustas II atsisakė sušaukti. Lietuvos bajorija prašė L. Pociejaus pagalbos, bet etmonas be žinių, kaip į saksų kariuomenės įvedimą žiūri caras, vengė aiškiai pasisakyti prieš

22 1713 m. rugpjūčio 27 d. J. Platerio laiškas G. Golovkinui, ПГАДА, ф. 79, ап. I, 1713 metai, б. 17, л. 12.

23 Pirmasis laiškas iš Vilniaus datuotas 1714 m. kovo 24 d., *Ibid.*, 1714 metai, б. 8, л. 411.

24 *Походный журнал 1714 года*, Санкт Петербургъ, 1854, р. 22.

25 1714 m. gegužės 31 d. Petro I laiškas P. Golyciniui, in: *Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края*, т. 1, Рига: типография А. И. Липинскаго, 1876, р. 314; 1714 m. birželio 17 d. M. Ancuto laiškas K. Radvilai, AGAD, AR, V, б. 126.

karaliaus politiką ir paremti bajoriją²⁶. Todėl 1714 m. vasario mėnesio pabaigoje Lietuvos didysis etmonas išsiuntė vieną savo karininkų – J. Z. Karpį į Sankt Peterburgą²⁷. Caras L. Pociėjaus pasiuntinį priėmė kovo mėnesio pabaigoje, o audiencijoje greičiausiai dalyvavo ir K. Oginskis bei J. Pliateris. J. Z. Karpis neturėjo rašytinės instrukcijos, todėl caras taip pat turėjo duoti tik žodinį atsakymą. Deja, nėra žinomas nei instrukcijos, nei atsakymo turinys²⁸.

J. Z. Karpis į Vilnių grįžo balandžio 22 d., kai Lietuvos sostinėje posėdžiavo Vyriausiasis Tribunolas, kurio maršalu buvo išrinktas L. Pociėjus. Iš karto po J. Z. Karpio sugrįžimo Vilniuje ėmė skliti gandai, kad caras pažadėjo ginklu apginti bajorijos laisves:

Przyjechał JmPan Karp z Peterburga od Cara Jmsci z informacją że się zaczyna woyna między Carem Jmsc a Krolem Jmścią Augustem, co że novum emergens nie bez podziwienia u wszystkich, tenże P Karp przyniosł expedycją od JmPa Wwdy Trockiego u Peterburgu ad latus Cara Jmsci rezydującego.

(Atvyko Jo Malonybė ponas Karpis iš [Sankt] Peterburgo nuo Jo Malonybės caro su informacija, kad prasidės karas tarp Jo Malonybės caro ir Jo Malonybės karaliaus Augusto, šios naujienos sukėlė visų nuostabą, tas pats ponas Karpis atvežė laiškus iš Jo Malonybės pono Trakų vaivados, kuris reziduoja [Sankt] Peterburge prie Jo Malonybės caro dvaro.)²⁹

Galima tik spėlioti, ar L. Pociėjus prisidėjo prie tokių gandų skleidimo, bet neabejotina, kad J. Z. Karpis savo iniciatyva tokios informacijos nebūtų skleidęs. Ši žinutė rodytų, kad caras galėjo L. Pociėjaus pasiuntiniams pažadėti pagalbą pašalinant iš sosto Augustą II. Daugiau įrodymų, kurie patvirtintų J. Gierovskio nuomonę, kad caras pažadėjo paramą L. Pociėjaus planui pašalinti Augustą II iš karaliaus sosto, o juolab paremti tokį siekį 15 tūkst. Rusijos karių, nėra, išskyrus gandus, kuriuos caro pasiuntinys A. Daškovas girdėjo Dresdene. J. Gierovskis

26 Mindaugas Šapoka, *op. cit.*, p. 141.

27 1714 m. vasario 28 d. L. Pociėjaus laiškas Petruui I, ПГАДА, f. 79, ap. I, 1713 metai, b. 7, l. 1.

28 1714 m. kovo 30 d. Petro I laiškas L. Pociėjui, *Ibid.*, 1714 metai, b. 7, l. 20; K. Oginskis tuo metu vis dar turėjo būti Sankt Peterburge, o J. Pliateris kovo 25 d. pateikė caro pareigūnams memorialą, kuriame įrašyta, jog jis parašytas ir įteiktas Sankt Peterburge, žr. 1714 m. kovo 25 d. J. Pliaterio memorialas, *Ibid.*, b. 10, l. 1.

29 J. Vąžinskio dienoraštis, Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (toliau – Biblioteka PAU i PAN), b. 372, l. 4. J. Z. Karpio sugrįžimas yra aprašytas anonimiškame įvykių dienoraštyje. Kadangi dienoraščio autorius daug laiko praleisdamo Tirkšliuose, galima įtarti, kad tai buvo Jeronimas Vąžinskis (*Hieronym Wążyński*), kuriam ši seniūnija buvo paskirta Augusto II 1709 m. spalio mėnesį, žr. *Metryka Litewska. Księga Sigillat 1709–1719*, red. Andrzej Rachuba, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987, p. 23.

rėmėsi A. Daškovo 1714 m. birželio 6 d. laišku G. Golovkinui iš Dresdeno, kuriame A. Daškovas rašė apie girdėtus gandus, kad caras parems L. Pociėjaus planą 15 tūkst. karių³⁰. Kol Vilniuje pasklidę gandai pasiekė Dresdeną, praėjo beveik mėnuo, todėl tikėtina, kad „naujienos“ apie K. Oginskio misiją pirmiausia pasklido Vilniuje, o per gegužės mėnesį pasiekė ir Dresdeną, kur šiuos gandus išgirdo A. Daškovas ir apibūdino juos savo laiške į Sankt Peterburgą. Gandai Saksoniją turėjo pasiekti gegužės mėnesio viduryje, nes mėnesio pabaigoje naujienos iš Saksonijos pasiekė Vilnių ir L. Pociėjus jau žinojo, kad karalius įtaria jį organizuojant sąmokslą. Lietuvos didysis etmonas iš karto parašė karaliui laišką, kuriame stebėjosi skleidžiamais melagingais gandai ir ragino valdovą jais netikėti:

Niechay ta będzie oddalona od Maiestatu WKroMsci Pana MM wątpliwa suppozycya zebyśmy tu będący wszyscy ktorzyśmy nigdy in fidelitate ullum złęgo kroku do poslakowania niezostawili vestigium, y owszem bez przestannie wierności y zyczliwości szczerę Maiestatowi Panskiemu konsekrować nieprzestaiemy naszych mieli opacznyim iakiem per malevoles rozsianym wieściom, y fałszywym dać rozpościerania się pozwolenie impressyom ktore by in absentia WKMsci PMM nocivos tu u nas Maiestatowi Jego Panskiemu sprawowac mogły eventus.

(Tegu nuo Jūsų Karališkiosios Didenybės mano maloningojo pono bus patrauktas tas abejotinas įtarimas, kad mes čia visi esantys – kurie, būdami ištikimi, niekada nepalikome nė vieno blogo žingsnio pėdsako, kad galėtume būti apkaltinti, bei taip visada nenustojantys aukoti savo ištikimybę ir nuoširdų gerumą Didenybei Valdovui – galėjome leisti paskliti kažkokioms melagingoms piktavalių pasėtoms naujienoms ir klaidingiems įspūdziams, kurie galėtų nesant Jūsų Karališkiosios Didenybės mūsų maloningojo pono sukelti čia pas mus žalingus įvykius.)³¹

Augustas II nusprendė pasitelkti Lietuvos kanclerio Karolio Stanislovo Radvilos pagalbą. Kancleriui buvo liepta tuoj pat vykti į Lietuvą ir ištirti gandus, susijusius su J. Z. Karpiu ir K. Oginskiu³². Vykdamas į Lietuvą kancleris parašė laišką Vilniaus vyskupijos koadjutoriui Motiejui Ancutai (*Maciej Ancuta*), kuris kanclerį nuolat informuodavo apie svarbiausius įvykius Lietuvoje ir jos sostinėje. Dabar kancleris klausė, ar M. Ancuta nėra nieko girdėjęs apie Lietuvos didžiojo

³⁰ Józef Gierowski, *Traktat Przyjaźni*, p. 106.

³¹ 1714 m. gegužės 28 d. L. Pociėjaus laiškas Augustui II, Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział na Wawelu, Archiwum Sanguszków, b. 419, l. 105–106.

³² 1714 m. gegužės 30 d. F. Osolinskio laiškas A. Seniavskui, Biblioteka Książąt Czartoryskich – Oddział Muzeum Narodowego (toliau – BCzart.), b. 5909, nr 28786.

etmono rezgamas intrigas. M. Ancuta savo atsakyme teigė, kad įvairiais būdais stengėsi sužinoti slapčiausią informaciją, bet nerado jokių įrodymų, jog L. Pociėjus rezga ką nors priešiško Augustui II. M. Ancuta ragino neabejoti L. Pociėjaus lojalumu karaliui. K. Oginskis iš tikrųjų vyko pas carą, toliau rašė M. Ancuta, bet asmeniniais tikslais – neva susigražinti skolą už caro favoritui Aleksandrui Menšikovui parduotas 100 vyno statinių³³. Vilniaus vyskupas K. S. Radvilai pakartojo tą patį ir perdavė K. S. Radvilos patarimus, kaip susigražinti valdovo pasitikėjimą, L. Pociėjui. Deja, nėra žinoma, kokie tie patarimai buvo³⁴. Augusto II aplinka bandė gauti informaciją ir kitais kanalais iš Lietuvos, bet visi jie tvirtino tą patį – jokie sąmokslu Lietuvos didysis etmonas neorganizuoja. Štai saksų kariuomenės karininkas, su daliniu dislokuotas Vilniuje, pranešė, kad L. Pociėjaus elgesyje nepastebėjo nieko įtartino. Tuo tarpu Saksonijos kariuomenės vadas Lietuvoje, atvykęs iš Gardino į Dresdeną, taip pat raportavo, jog neabejoja L. Pociėjaus ištikimybe³⁵. J. Pliateris laiške Lenkijos kancleriui iš Rygos pridėjo, kad jis ir K. Oginskis nieko priešiška Augustui II nerengė ir neplanavo, o jeigu atsirastų kokių nors dokumentinių jų rengto sąmokslu įrodymų, jie, esą, pasiruošę stoti prieš valdovo teismą³⁶.

Būtent tokiomis aplinkybėmis 1714 m. birželio mėnesį Augusto II ministrai – Lenkijos rūmų iždininkas Pranciškus Osolinskis ir saksų dvaro šambelionas grafas Friedrichas Vitzthumas (*Friedrich Vitzthum von Eckstädt*) – pasikvietė Petro I pasiuntinį Aleksejų Daškovą pokalbiui, kurio metu maskvėnui teko išklausti priekaištus, esą jo valdovas sutikęs atsiųsti 15 tūkst. rusų karių paremti lietuvių ir L. Pociėjaus sąmokslu prieš valdovą. Pokalbio metu Augusto II pareigūnai pareikalavo paaiškinti, o A. Daškovas išsigynė nieko apie tai nežinąs. Po pokalbio A. Daškovas savo raporte paprašė savo vyriausybės suteikti jam informacijos apie K. Oginskio misijos į Sankt Peterburgą tikslą:

О приезде воеводы Троцкого Огинского до Петербурга здесь есть у Королевского Величества немалая अपрегензия. Первое того опасень чтобде чьемь необолгаль королевское величество у Црского величества; другое и то есть чтоб и вся Литва непошла в протекцию Црского величества, какъ я здесь слышал в великом секрете что будто переняли писма воеводы Троцкого саксоны и присланы суды х королю. Он писал до Потя гетмана литовского где пишеть что Црское Величество по четьредневной делиберации дал такую резолюцию что обещаеть княжству литовскому дать

33 1714 m. birželio 14 d. M. Ancutos laiškas K. Radvilai, AGAD, AR, V, b. 126.

34 1714 m. liepos 1 d. K. Bžostovskio laiškas K. Radvilai, *Ibid.*, b. 1513.

35 1714 m. birželio 16 d. F. Osolinskio laiškas A. Seniavskiui, BCzart., b. 5909, nr 28789.

36 1714 m. rugpjūčio 19 d. J. Pliaterio laiškas J. Šembekui, BCzart., b. 468, nr 43.

войска ауксилиарного 15000 для обороны чтобы хотель оное княжество отягчать [...] И говорили у Королевского Величества тотже Осолинской и Фицтум чтоб я до двора о том писме написал [...] и я сказал нарочно что я о таких безделицах до двора писать опасен и ненадлежит понеже Црское Во в такие непотребные дела входить неизволить [...] Токмо я признаваю что конечно они стараютца здесь чтоб Литву привести в дискредит у Црского Ва и о том немогу резуметь из далека от суды естли правда что Огинской с пропизисициами до Петербурга поехали [...] а ежели неправда то весма что противного союзу делают и составляют лживые претексты на нас.

(Karališkoji Didenybė yra didžiai sunerimęs dėl Trakų vaivados Oginskio kelionės į [Sankt] Peterburgą. Pirmiausia, bijo, kad galėjo būti apšmeižtas caro akyse; antra, kad visa Lietuva nepasiduotų Cariškos Didenybės protekcijai. Girdėjau kaip didelę paslaptį, kad saksai neva perėmė Trakų vaivados laiškus ir atsiuntė juos karaliui. Jis rašė Lietuvos etmonui Pociėjui, kad Cariška Didenybė galvojo keturias dienas ir nusprendė pažadėti Lietuvos Kunigaikštystei duoti į pagalbą 15 tūkstančių karių gynybai nuo to, kas tą Kunigaikštystę bandys spausti [...]. Ir kalbėjo pas karalių tas pats Osolinskis ir Fitzhumas, kad aš parašyčiau apie tai savo dvarui [...], ir aš tyčia pasakiau, kad aš apie tokius menkniekius bijau savo dvarui rašyti ir man nepridera to daryti, nes Cariška Didenybė nesiveltų į tokius nereikalingus reikalus [...]. Tik prisipažįstu, kad jie stengiasi diskredituoti Lietuvą Cariškos Didenybės akyse, ir, būdamas toli, iš čia negaliu suprasti, ar tai teisybė, kad Oginskis vyko į [Sankt] Peterburgą su pasiūlymais? [...] jeigu tai netiesa, tai jie elgiasi priešišškai sąjungai ir kuria melagingus pretekstus, nukreiptus prieš mus.)³⁷

A. Daškovo raportas Sankt Peterburgą pasiekė birželio 25 d. Atsakydamas A. Daškovui, Rusijos kancleris Gavrilas Golovkinas rašė, kad K. Oginskis iš tikrųjų buvo atvykęs, bet jo misijos tikslas buvęs prašyti kompensacijos už Rusijos kariuomenės skriaudas, padarytas jo šeimos dvaruose. G. Golovkinas taip pat pridūrė, kad caras nesiūlė nė vieno kareivio L. Pociėjui, nes caras neišduotų savo sąjungininkų, tarp kurių vis dar buvo Augustas II³⁸.

Liepos mėnesio pabaigoje A. Daškovas gavo G. Golovkino laišką ir papasakojo Augustui II, koks buvęs K. Oginskio misijos tikslas. Tiesa, karalius rusų pa-

37 1714 m. birželio 6 d. A. Daškovo laiškas G. Golovkinui, РГАДА, ф. 79, ап. I, 1714 metai, б. 8, л. 119–120.

38 1714 m. liepos 2 d. G. Golovkino laiškas A. Daškovui, *Ibid.*, б. 7, л. 26.

siuntiniu nepatikėjo. Augustas II atkirto, kad jeigu caras ir nepriėmė K. Oginskio pasiūlymų, Trakų vaivada tikrai juos išdėstė. Tada A. Daškovas susitiko su Augusto II favoritu ir faktiniu saksų užsienio politikos koordinatoriumi, saksų kariuomenės feldmaršalu Jokūbu Flemingu. A. Daškovas nusistebėjo, kad Augustas II netiki jo pateiktu paaiškinimu, ir pareikalavo iš J. Flemingo pateikti įrodymus, jog K. Oginskis ir L. Pociėjus rezgė sąmokslą prieš Augustą II. J. Flemingas atsisakė parodyti dokumentus, bet atkirto, kad karalius yra apie viską labai gerai informuotas³⁹.

Po penkių savičių įvyko dar vienas J. Flemingo ir A. Daškovo pokalbis. Šį kartą Augusto II ministras į susitikimą atsinešė šio straipsnio priede publikuojamą instrukciją. J. Flemingas iš karto pareiškė, kad tai yra nenuginčijamas įrodymas, jog K. Oginskis ir L. Pociėjus rezga sąmokslą prieš Lenkijos karalių. A. Daškovui sunkiai sekėsi atpasakoti instrukcijos turinį savo raporte vyriausybei, nes J. Flemingas ne tik neleido padaryti dokumento kopijos, bet ir nedavė A. Daškovui pačiam perskaityti dokumento. Instrukciją skaitė pats J. Flemingas ir labai greitai⁴⁰. Į tai A. Daškovas atsakė, kad šiomis paskalomis reikia netikėti, nes nieko panašaus nebuvo, o šiuos gandus paskleidė Lietuvos didžiojo etmono L. Pociėjaus priešai. Į tai J. Flemingas atsakė, kad jo dvaras tiki, jog tokie pasiūlymai buvo ir, jeigu tai ateityje pasitvirtins, jis pats važiuos pas turkus ir totorius, ieškodamas sąjungininkų prieš carą⁴¹.

Šiuo epizodu „sąmokslas“ iš esmės baigėsi. Netrukus Augustas II ir L. Pociėjus susitiko Varšuvoje ir kuriam laikui pamiršo visus nesutarimus⁴². Švedijos karaliaus Karolio XII sugrįžimas iš Osmanų imperijos į Štralzundą vertė bent trumpam pamiršti nesutarimus, Augustą II ir Petrą I. Buvo neabejojama, kad Švedijos kariuomenė pradės puolimą Pomeranijoje. Tokiomis aplinkybėmis Petru I reikėjo, kad Respublikoje tvyrotų ramybė, nes kilę vidaus neramumai tik pasitarnautų Švedijos karaliui. Tuo tarpu Augustui II reikėjo Petro I pritarimo ir pagalbos, kad caras nuramintų bruzdančią Respublikos visuomenę. Augusto II pasiuntinio prašymu Petras I parašė laiškus, kuriuose ragino Respublikos etmonus, ministrus ir visą bajoriją susilaikyti nuo bet kokių priešiškų veiksmų karaliaus atžvilgiu, nes caras netoleruos tokių veiksmų prieš savo sąjungininką. Respublikos visuomenė taip pat buvo raginama prisidėti prie Saksonijos kariuomenės išlaikymo Respublikoje⁴³.

39 1714 m. liepos 26 d. A. Daškovo laiškas G. Golovkinui, *Ibid.*, b. 8, l. 145–146.

40 „Нетокмо оные дат мне списать но и прочеть недадь самь читал и то скоро“, 1714 m. rugpjūčio 31 d. A. Daškovo laiškas G. Golovkinui, *Ibid.*, b. 8, l. 199.

41 „Ежели де то будеть подтверждатсья то нетокмо до турокь и татар поседеть Шпигель, которой туды схать хотель, но и я самь туды поседу и возбуждать ихь буду против неприятелей нашихь“, *Ibid.*

42 Mindaugas Šapoka, *op. cit.*, p. 147.

43 Ragnhild Hatton, *Charles XII of Sweden*, London: Weidenfeld & Nicolson, 1968, p. 390–391, 398–399; Józef Gierowski, *Traktat Przyjaźni*, p. 140–160; Mindaugas Šapoka, *op. cit.*, p. 146–147.

Tariamasis L. Pociėjaus sąmokslas prieš Augustą II nutilo taip pat greitai, kaip apie jį buvo pasklidęs gandas. Vis dėlto reikia sudėlioti paskutinius akcentus ir atsakyti į klausimą, ar tikrai Lietuvos didysis etmonas galėjo duoti K. Oginskiui straipsnio pabaigoje publikuojamą instrukciją (raštu ar žodžiu). Turima informacija rodo, kad ši instrukcija greičiausiai buvo falsifikatas. Taip galima teigti dėl šių priežasčių:

1. K. Oginskio kelionės laikas ir instrukcijos atsiradimo laikas nesutampa. K. Oginskį į Sankt Peterburgą atsiuntė L. Pociėjus arba jis nuvyko ten savo iniciatyva 1713 m. gruodžio mėnesį, o tariama jo instrukcija buvo „atrasta“ tik 1714 m. rugpjūčio mėnesį, taigi prabėgus 9 mėnesiams. Neatmestina galimybė, kad instrukcija galėjo būti nusiųsta K. Oginskiui vėliau, šiam esant Sankt Peterburge. Tokį dokumentą iš tikrųjų galėjo perimti saksų šnipai. Vis dėlto K. Oginskis į Vilnių grįžo 1714 m. gegužės mėnesį, todėl instrukcija turėjo būti perimta anksčiau pavasarį. Jeigu taip atsitiko, tai kodėl Augusto II dvaras perimta instrukcija nepasinaudojo iš karto, o laukė mažiausiai pusę metų? Taip pat, žinant L. Pociėjaus atsargumą, sunkiai tikėtina, kad tokį dokumentą jis būtų siuntęs K. Oginskiui raštu. Yra įrodymų, kad K. Oginskis 1714 m. liepos mėnesį (jau pasklidus gandams Saksonijoje apie L. Pociėjaus sąmokslą) galėjo dar kartą nuvykti į Rusiją. Kadangi vienas jo dvarų (Gargždai) buvo netoli Livonijos sienos, K. Oginskiui buvo palyginti lengva nepastebėtam nuvykti į Rygą ir grįžti atgal⁴⁴. Vis dėlto nėra įrodymų, kad Rygoje K. Oginskis galėjo vesti kokias nors derybas su Rusijos pareigūnais, o susitikti su Petru I jam buvo neįmanoma, nes caras dalyvavo karo veiksmuose Suomijos teritorijoje.

2. Verta atkreipti dėmesį į instrukcijoje minimą Novoselskio pavardę. Šiuo laikotarpiu Lietuvos vidaus politikoje veikė keli Novoselskiai. Vienas jų buvo Antanas Novoselskis, Naugarduko kaštelionas ir Liudviko Pociėjaus brolio Vitebsko vaivados Kazimiero Pociėjaus svainis⁴⁵. Antrasis buvo Mykolas Novoselskis, Oršos stalininkas, neabejotinai Antano Novoselskio giminaitis, bet tikslų jų giminystės ryšį nustatyti sunku. Iš tikrųjų, nė vienas iš šių Novoselskių kartu su K. Oginskiu 1713 m. pabaigoje į Sankt Peterburgą nevyko. Vis dėlto Oršos stalininkas M. Novoselskis į Sankt Peterburgą vyko, tik kiek vėliau – 1714 m. gegužės mėnesį, ir ši jo misija buvo visiškai nesusijusi su K. Oginskiu. M. Novoselskio misijos tikslas buvo ne Petras I, o caro favoritas, tuo metu dėl ypač didelių korupcijos skandalų papuolęs į caro nemalonę, A. Menšikovas. M. Novoselskis Sapiegų vardu siūlė A. Menšikovui įsigyti dalį Dubrounos valdos

44 J. Važinskio dienoraštis, Biblioteka PAU i PAN, b. 372, l. 6–7; 1714 m. spalio 21 d. M. Ancutos laiškas K. Radvilai, AGAD, AR, V, b. 126.

45 1713 m. gegužės 17 d. Vyriausiojo Tribunolo aktas, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Senieji aktai, b. 57, l. 225–228.

Oršos paviete⁴⁶. 1714 m. liepos 14 d. A. Menšikovas savo atsakyme M. Novoselskiui atsisakė pradėti bet kokias derybas su Sapiegomis. A. Menšikovas teigė, kad visą valdą jam išnuomojo L. Pociėjus. Pagal nuomos kontrakto sąlygas Lietuvos didysis etmonas įsipareigojo ginti A. Menšikovą nuo bet kokių trečiųjų šalių pretenzijų. Todėl jeigu Sapiegos turintys kokių nors pretenzijų Dubrounai, jie turėtų kreiptis į L. Pocijų⁴⁷. Taigi M. Novoselskio pavardė atsidūrė K. Oginskio instrukcijoje, nors jis vyko į Rusiją visiškai kitu metu, kitu tikslu ir pas kitą pareigūną. Į Rusiją taip pat keliavo Oršos stalininkas Mykolas Novoselskis, o ne „garsesnis“ jo kolega ir giminaitis Naugarduko kaštelionas Antanas Novoselskis. Sumaištis įveda J. Feldmano darbas, kuriame lenkų istorikas mini „kažkokį Karpį“, kaip esą vykusį kartu su K. Oginskiu, kai iš tikrųjų abu asmenys vyko į Sankt Peterburgą skirtingu metu. J. Z. Karpis sutiko Trakų vaivada tik nuvykęs į Sankt Peterburgą⁴⁸. Taigi, turima instrukcija bei istorikų J. Gierovskio ir J. Feldmano darbai suplaka tris misijas su skirtingais tikslais į vieną. Pirmoji misija (K. Oginskio) įvyko 1713 m. gruodžio mėnesio pabaigoje, antroji (J. Z. Karpio) – 1714 m. kova, trečioji (M. Novoselskio) – 1714 m. gegužės mėnesį. Labiausiai tikėtina, kad tas, kuris falsifikavo straipsnyje skelbiamą instrukciją, buvo girdėjęs gandus apie visas tris misijas arba bent jau pirmąją ir trečiąją, todėl informaciją iš šių gandų ir panaudojo savo „kūrinyje“. Tikėtina, kad Novoselskis į instrukciją buvo įtrauktas kaip artimas žmogus L. Pociėjui. Vis dėlto instrukcijos „kūrėjas“ manė, kad tai buvo Antanas Novoselskis, kuris iš tikrųjų greta to, kad jį siejo giminystės ryšiai su L. Pociėjumi, buvo artimas asmuo didžiajam etmonui. Štai 1713 m. viduryje A. Novoselskis buvo tarp Lietuvos pareigūnų, pasirašiusių deklaraciją, kurioje išreikštas palaikymas L. Pociėjui ir žadama priešintis, jei būtų siekiama jį pašalinti iš etmono posto⁴⁹. Vis dėlto į Sankt Peterburgą vyko ne Antanas Novoselskis, o Oršos stalininkas Mykolas Novoselskis.

3. Jeigu L. Pociėjus pateikė pasiūlymus, kurie nurodyti straipsnyje publikuojamoje instrukcijoje, labai sunku patikėti, kad Petras I galėjo pasiūlyti paremti Lietuvos didžiojo etmono planus 15 tūkst. karių. Iš tikrųjų 1714 m. vasarą carui

46 Dėl šios valdos kontrolės varžėsi L. Pociėjus ir Vilniaus vaivada Kazimieras Jonas Sapiega su sūnumis. 1710 m. Sapiegos, kaip buvę Švedijos statytinio Lenkijos karaliaus Stanislovo Leščinskio rėmėjai, nedalyvavo aktyvioje Respublikos vidaus politikoje arba buvo pasitraukę į užsienį bijodami represijų. L. Pociėjus išnuomojo Dubrounos valdą A. Menšikovui. Sugrįžę Sapiegos padavė A. Menšikovą į teismą, kuriame nutarta, kad pusė Dubrounos valdos turi būti grąžinta Sapiegomis. Žinoma, A. Menšikovui Respublikos teismo sprendimas buvo nė motais. Nuo 1714 m. pradžios L. Pociėjus, ėmęs artimiau bendradarbiauti su K. J. Sapiegos sūnumis Aleksandru ir Jurgiu, susitarė dėl Dubrounos valdos ginčo sprendimo. A. Menšikovui turėjo būti pasiūlyta įsigyti Sapiegomis priteistą pusę, M. Šapoka, *op. cit.*, p. 106, 151.

47 1714 m. liepos 14 d. (senasis stilius?) A. Menšikovo atsakymas M. Novoselskiui, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 16, b. 204, l. 106.

48 Lieka neaišku, kur J. Feldmanas rado Karpio pavardę, nes ši instrukcijoje neminima. Galbūt istorikas naudojo si kitais dokumentais, kurių nepaminėjo savo darbe.

49 1713 m. gegužės 15 d. deklaracija, AGAD, AR, II, b. 2259.

buvo svarbesni kiti tikslai, visų pirma, visiškai išstumti Švedijos kariuomenę iš Suomijos. Jau 1714 m. gegužės mėnesį Petras I prisijungė prie savo karinio laivyno ir praleido jūroje visą vasarą. Caro pastangos buvo vainikuotos 1714 m. rugpjūčio 7 d. pergale jūrų mūšyje prie Hanko pusiasalio. Ši pergalė leido Rusijos laivynui ir sausumos kariuomenei užimti Alandų salas, o tai atvėrė kelią į Botnijos įlanką ir leido aprūpinti Suomijos šiaurėje esančią Rusijos sausumos kariuomenę. Netrukus buvo užimtas Vasos miestas, esantis prie siauriausios Botnijos įlankos, skiriančios Švediją ir Suomiją, vietos. Rusijos kariuomenė galėjo lengvai išsilaiپinti Švedijos pakrantėje. Rugsėjo mėnesio pabaigoje devyni rusų laivai pasuko Švedijos link, kur išsilaiپino ir sudegino Umeo miestą⁵⁰. 1714 m. pabaigoje visa Suomija į pietus nuo Oulu miesto buvo rusų rankose. Bet kokie neramumai Respublikoje, vidaus karas tarp karaliaus ir L. Pociėjus šalininkų carui buvo visiškai nenaudingas. Nenaudinga carui buvo ir nuversti Augustą II nuo sosto. Šiuo atveju galima sutikti su J. Feldmano žodžiais, kad Augusto II sosto sergėtojo ir bajorijos laisvių protektorius vaidmuo Petru I labiau patiko negu galimos detronizacijos planai⁵¹.

4. L. Pociėjus neabejotinai laikėsi dvideidškos politikos Augusto II atžvilgiu. Etmonas stengėsi laviruoti tarp karaliaus ir Lietuvos bajorijos, nenorėdamas supykdyti nei vienų, nei kitų. Vis dėlto, tokį patį dvideidškumą L. Pociėjus galėjo demonstruoti ir Petru I. Nors prieš carą L. Pociėjus dėjosi esąs nuolankus Rusijos tarnas ir jos interesų gynėjas, jo privati korespondencija atskleidžia visai kitokį vaizdą. L. Pociėjus neslėpė neapykantos rusams, ypač jų kontribucijoms Rusijos kariuomenei išlaikyti, renkamoms Respublikos teritorijoje⁵². Taigi, sunku patikėti, kad L. Pociėjus būtų galėjęs nueiti taip toli ir prašyti Rusijos karinės pagalbos nuverčiant teisėtą valdovą nuo sosto. Kur kas realiau yra galvoti, kad L. Pociėjus apsiribojo vien prašymais, kad jis liktų didžiojo etmono poste, ir klausimais, ar caras pritaria tam, kad saksų kariuomenė stovi Respublikoje, o galbūt ir skundais, kad Augustas II ruošia absoliutinės monarchijos perversmą⁵³. Tokią įvykių seką patvirtina ir tolimesni Petro I veiksmai: Augusto II pasiuntiniui jis pareiškė, kad niekada neleis įvesti Respublikoje absoliutinės monarchijos. Pas L. Pociėjų ir A. Seniavskį buvo nusiųsti Rusijos diplomatai, kurie turėjo nuolatos gyventi etmonų pašonėje ir informuoti carą apie tenykščius įvykius.

50 L. Wolke, *Sjöslag och rysshärjningar: kampen om Östersjön under stora nordiska kriget 1700–1721*, Stockholm: Norstedt, 2012, p. 167–172; П. Кротов, *Гангутская баталия 1714 года*, Санкт-Петербург: Лики России, 1996, p. 49–162.

51 Józef Feldman, *Geneza konfederacji tarnogrodzkiej*, p. 516.

52 Andrzej Sowa, *Świat ministrów Augusta II*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 1995, p. 124; Min-daugas Šapoka, *op. cit.*, p. 99–100.

53 Netgi Lietuvos lauko etmonas S. Denhofas, kuris dažnai yra laikomas vienu lojaliausių pareigūnų Augustui II, nevengė skųstis A. Daškovui, kad Augustas II rezga slaptus planus prieš bajorijos laisves, žr. 1714 m. liepos 7 d. A. Daškovo laiškas G. Golovkinui, ПГАДА, ф. 79, ап. I, 1714 metai, б. 8, л. 136–137.

Taigi atrodo, kad straipsnio priede publikuojamas dokumentas buvo falsifikatas. Lieka atsakyti dar į vieną klausimą – kas galėjo suklastoti šį dokumentą? Iš karto reikia pasakyti, kad tiesioginių įrodymų, jog vienas ar kitas asmuo padirbo šį dokumentą, nėra ir vargu ar galėtų būti. Galima remtis tik prielaidomis. Didžiausia tikimybė, kad dokumentą galėjo padirbti L. Pociėjaus politiniai priešininkai, kurių tuo metu buvo du: Lietuvos lauko etmonas, Sandomiero konfederacijos maršalas S. Denhofas ir Babruisko seniūnas J. K. Sapiega. Caro pasiuntinys prie Augusto II dvaro A. Daškovas manė, kad būtent J. K. Sapiega buvo viso šio skandalo iniciatorius. J. K. Sapiega, esą, norėjo, kad Augustas II sudarytų sąjungą su Krymo totoriais ir pradėtų karą prieš Rusiją. Jis tikėjo, kad naujas karas atvers kelią jam tapti nauju Lietuvos didžiuoju etmonu⁵⁴. Sutapimas ar ne, bet J. K. Sapiega atvyko į Saksoniją birželio mėnesio pradžioje⁵⁵, t. y. šis laikas sutapo su Augusto II pareigūnų išsakytais priekaištais A. Daškoviui, o netrukus buvo „atrasta“ ir instrukcija. Vis dėlto negalima paneigti tikimybės, kad instrukciją galėjo sukurti ir Lietuvos lauko etmonas S. Denhofas. Šis asmuo greta asmeninių sąskaitų su L. Pociėjumi turėjo svarią priežastį diskredituoti L. Pocijų karaliaus ir caro akyse, nes, A. Daškovo žodžiais tariant, jis pavydėjęs L. Pociėjui caro malonės⁵⁶. Žinoma, negalima atmesti ir to, kad dokumentas buvo falsifikuotas Augusto II dvaro iniciatyva, juolab kad toks precedentas jau yra buvęs⁵⁷. Toks falsifikatas galėjo būti naudingas diplomatinuose žaidimuose su Rusijos dvaru ir Lietuvos vidaus politikos kombinacijose.

PRIEDAS

Saksonijos valstybės archyvas, Dresdeno centrinis valstybės archyvas, 10026 Slaptasis kabinetas, Loc. 3384/4, k. 50–51.

[1]

Extract, was ungefehr des Oginski undt Novozilski Instruction am Czaaris[en] Hoffe gewesen seyn soll.

1. Ihr[er] May[estät] dem Czaar vorzustellen, daß sich König[liche] May[estät] von Pohlen suchten souverain zu machen, undt disfalß mit Preußen, Hannover undt Cassel, auch unter der Hand mit Schweden Alliance gemacht worden, undt daß solches wieder Czaar[ischer] May[estät] hohes Interesse lauffe; maassen, ob

54 1714 m. rugsėjo 20 d. A. Daškovo laiškas G. Golovkinui, *Ibid.*, l. 226.

55 1714 m. birželio 22 d. L. Pociėjaus laiškas J. Šembekui, BCzar, b. 467, nr 83; 1714 m. liepos 24 d. M. Ancutos laiškas K. Radvilai, AGAD, AR, V, b. 126.

56 1715 m. kovo 30 d. A. Daškovo laiškas G. Golovkinui, ПГАДА, f. 79, ap. I, 1715 metai, b. 10, l. 69.

57 1704 m. planais nunuodyti Augustą II buvo apkaltintas Jokūbas Sobieskis, žr. Kazimierz Piwarski, *Królewicz Jakób Sobieski w Oławie*, Kraków: Nakł. Polskiej Akademii Umiejętności, 1939, p. 38.

- es schon mit Schweden nicht gantz offenbahr, dennoch durch die Alliance mit denen übrigen Puissancen Schweden wieder empor gehollffen werden würde.
2. Dahero dan[n] von Czaar[ischer] May[estät] hülffe zu sollicitiren, König[liche] May[estät] von Pohlen auß dem Reiche zu treiben.
  3. Die Russische Armee solte unvermerckt in 2 Colommen in Pohlen eindringen; die eine unter proteste der Verwittweten Herzogin von Curlandt praetensionsen daselbst einzutreiben. Die andere unter verwandt einiger Forderung an der Stadt Danzig. Wodurch wan[n] beyde sich feste gesetzt, letztere verhindern können, daß im Fall der König in Preußen was tentiren wollte, Er keine communication mit Preussen haben könnte.
  4. Wann dieses geschehen, würden die Feldtherren anstalt machen, daß sich hier undt dar einige Pohlen zusammen rottirten, undt die Sachsen attaquirten, undt unter dem Schein, alß geschehe solches wieder ihren willen, undt daß Sie die Rebellen zur raison bringen undt bestraffen [2] wolten, würden sie die Armeen zusammen ziehen, undt ein general auffgeboht ergehen laßen, undt also unvermerckt die Armeen undt Adel zusammen bringen, undt auff einmahl wieder den König agiren.
  5. Der Starosta Bobronski Sapieha verlange in dieser affaire mit denen Feldtherren zugleich zu com[m]endiren undt General Pulkovnick von ganz Pohlen undt Lithauen zu seyn, undt sich eine eigene Armee zu formiren, umb einige Tartarn, so bereits veraccordirt wären, zu übernehmen, begehrte die Respublique von Czaar[ischer] May[estät] m/200 Reichthaler.
  6. Vor diese Hülffe versprechen die nicht allein ein Stück Landes an der Betschane, sondern begeben sich auch aller praetensien auff Liefflandt, undt solte Ihr[er] Czaar[ischen] May[estät] freystehen, einen Prinzen, welchen Sie wollten, zum Könige vorzuschlagen, der sich zu mehrerer Festhaltung der Alliance mit der Moscovitisch[en] Princessin[n] vermählen solte.

[1]

Ištrauka to, kokia maždaug turėjusi būti Oginskio ir Novoselskio instrukcija caro dvare.

1. Supažindinti Jo Didenybę carą su Lenkijos karališkosios Didenybės siekiu tapti suvereniu, ir tam su Prūsija, Hanoveriu ir Kaseliu, taip pat slapta su Švedija buvo sudaryta sąjunga, o tai kertasi su aukštuoju Cariškosios Didenybės interesu; kadangi nors su Švedija ir nevisiškai akivaizdžiai, tačiau per sąjungą su kitomis [karinėmis] galiomis būtų pagelbėta Švedijai vėl atsistoti ant kojų.
2. Todėl Cariškosios Didenybės prašoma išginti iš Karalystės Lenkijos karališkąją Didenybę.
3. Rusijos kariuomenė turėtų nepastebimai įsiskverbti į Lenkiją dviem kolonomis; viena tuo pretekstu, kad būtų išreikalautos protestuojančios našlujančios Kur-

- šo kunigaikštienės pretenzijos. Kita – kai kurių reikalavimų Dancigo miestui dingstimi. Taip, kai jos abi įsitvirtins, pastaroji galėtų užkirsti kelią tam, kad jeigu Prūsijos karalius norėtų ką nors bandyti [daryti], negalėtų su Prūsija niekaip susisiekti.
4. Jeigu tai įvyktų, karvedžiai* imtųsi priemonių, kad vienur kitur susitelktų lenkų būriai ir užpultų saksus, ir prisidengdami tuo, esą tai vyksta prieš jų valią ir kad jie nori atvesti maištininkus į protą ir nubausti, [2] jie sujungtų kariuomenes ir kilminguosius ir staiga imtųsi veiksmų prieš karalių.
  5. Babruisko seniūnas [Jonas Kazimieras] Sapiega pageidaujās šiame reikale kartu vadovauti su tais karvedžiais, būti visos Lenkijos ir Lietuvos generaliniu pulkininku ir suformuoti savo paties kariuomenę, kad galėtų perimti kažkiek totorių, su kuriais jau sutarta, Respublika pageidautų iš Cariškosios Didenybės 200 tūkstančių reichstalerių.
  6. Už šią pagalbą jie žada ne vien gabalą žemės prie Betschane**, tačiau atsisako ir bet kokių pretenzijų į Livoniją, ir Jūsų Cariškajai Didenybei būtų suteikta teisė pasiūlyti į karalius kokį panorėsite prinčą, kuris sąjungai sustiprinti turėtų vesti Maskvos kunigaikštystę.

* Turima galvoje Lenkijos ir Lietuvos didieji etmonai.

** Neaiški vietovė, greičiausiai upė. Fonetškai artimiausias vietovardis yra Čekijoje. Tai Bečvos (vok. *Betschwa*) upė. Visgi šis hidronimas netinka, nes kalbama apie teritoriją, kuri turėtų būti atiduoda Rusijai. Todėl tikėtina, kad turėta galvoje Beržės (vok. *Behrse*) upė, tekanti buvusios Kuršo kunigaikštystės teritorijoje, netoli jos sostinės Jelgavos.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Полодный журнал 1714 года, Санкт Петербург, 1854.

Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края, т. 1, Рига: типография А. И. Липинского, 1876.

Feldman Józef, *Geneza konfederacji tarnogrodzkiej*, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1928, t. 42, p. 493–531.

Feldman Józef, *Polska a sprawa Wschodnia*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1926.

Gierowski Józef Andrzej, Karp Józef Michał, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XII, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1966–1967, p. 94–95.

Gierowski Józef Andrzej, *Traktat Przyjaźni Polski z Francją*, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1965.

Gierowski Józef Andrzej, *W cieniu Ligi Północnej*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971.

Hatton Ragnhild, *Charles XII of Sweden*, London: Weidenfeld & Nicolson, 1968.

Metryka Litewska. Księga Siggillat 1709–1719, oprac. Andrzej Rachuba, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987.

Piwarzki Kazimierz, *Królewicz Jakób Sobieski w Olawie*, Kraków: Nakł. Polskiej Akademii Umiejętności, 1939.

Sowa Andrzej, Nowosielski Antoni, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIII, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1978, p. 380.

Sowa Andrzej, *Świat ministrów Augusta II: wartości i poglądy funkcjonujące w kregu ministrów Rzeczypospolitej w latach 1702–1728*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 1995.

Staszewski Jacek, Pomysł reformatorskie czasów Augusta II, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1975, t. 82, p. 736–765.

- Stok Paweł, Karp Jan Zygmunt, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XII, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1966–1967, p. 93–94.
- Šapoka Mindaugas, *Warfare, Loyalty and Rebellion: The Grand Duchy of Lithuania and the Great Northern War, 1709–17*, London, New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018.
- Wolke Lars Ericson, *Sjöslag och rysshäijningar: kampen om Östersjön under stora nordiska kriget 1700–1721*, Stockholm: Norstedts, 2012.
- Zielińska Teresa, Ogiński Kazimierz Dominik, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIII, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1978, p. 615–617.
- Кротов Павел, *Гангутская баталия 1714 года*, Санкт-Петербург: Лики России, 1996.

MINDAUGAS ŠAPOKA – istorikas, Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotojas. 2003–2009 m. mokėsi Vilniaus universiteto Istorijos fakultete, 2010–2015 m. – Aberdino universitete (Škotija), kur apgynė humanitarinių mokslų daktaro disertaciją. Lietuvos istorijos institute dirba nuo 2017 m.

Elektroninis paštas mind.sapoka@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9776-5290

VILIJA GERULAITIENĖ – 1981 m. baigė Vilniaus universiteto Filologijos fakultetą. Lietuvos istorijos institute dirba nuo 1993 m. Rengia spaudai vokiškus rankraščius.

Elektroninis paštas vilija.gerulaitiene@gmail.com

THE PLAN OF LITHUANIAN GREAT HETMAN LUDWIK POCIEJ TO DETHRONE AUGUSTUS II IN 1714: BETWEEN REALITY AND FICTION

MINDAUGAS ŠAPOKA

VILIJA GERULAITIENĖ

Lithuanian Institute of History

This article examines the alleged plan of Lithuanian Grand Hetman Ludwik Pociąg (1664–1730) to remove the King of Poland and the Grand Duke of Lithuania Augustus II (1697–1733) from the throne and the appearance of the only evidence of this plan – instructions, stored in the Saxon State Archives. Until now historiographers believed that L. Pociąg sent voivode of Trakai K. Ogiński to the Russian Tsar Peter I (1682–1725) with a proposal for dethronement, claiming that the King of Poland was secretly negotiating with anti-Russian forces and planning to carry out a coup of absolutism in the Republic. Peter I allegedly agreed to support the Lithuanian aspiration by promising 15 thousand Russian soldiers. However, the instruction is most likely a forgery. Such a conclusion can be drawn from the fact that the timing of the K. Ogiński's trip and the timing of the emergence of the instruction do not coincide. K. Ogiński was sent to St. Petersburg by L. Pociąg, or travelled on his own initiative, in December of 1713, yet this alleged instruction the Saxon diplomats showed to the Russian diplomat only in the August of 1714, i.e. nine months later. Novoselsky, mentioned in this instruction, did not actually go to Russia with K. Ogiński, later solving some other problems, the purpose of his mission was actually to meet not with Peter I, but with Alexander Menshikov. Peter I could hardly satisfy the Lithuanian request for help because the dethronement of Augustus II in no way benefited him. A much more realistic scenario is that L. Pociąg, through the mediation of K. Ogiński, appealed to the tsar to reserve the office of the Great Lithuanian Hetman for him and asked the tsar whether he supported the deployment of the Saxon army in the Republic. Perhaps a complaint could have been made that Augustus II was preparing for a coup of absolute monarchy. Who could have falsified this document? Most likely option is that the document could have been forged by L. Pociąg's political opponents, of whom there were two at the time: Lithuanian Field Hetman, marshal of the Sandomierz Confederation Stanisław Denhoff and elder of Babruysk Jan Kazimierz Sapieha. It cannot be ruled out that the forgery may have been initiated by Augustus II himself.

Keywords: Augustus II, Ludwik Pociąg, the Great Northern War, Kazimierz Ogiński.